

Lindholm, Tore. Statens verdigrunnlag og menneskerettighetene. I: Stat, kirke og menneskerettigheter. Abstrakt forlag 2006.
ISBN 978-82-7935-224-2

Arkivert i DUO med tillatelse fra Abstrakt forlag.

Lenke til forlaget <http://www.abstrakt.no/>

Lenke til boka <http://www.abstrakt.no/index.asp?id=28026>

Statens verdigrunnlag og menneskerettighetene

Tore Lindholm

Hvert av Gjønnnesutvalgets tre alternative forslag – henholdsvis om å videreføre, eller å reformere, eller å avvikle den bestående statskirkeordningen – er blitt møtt både med tilslutning og med motbør i den påfølgende debatt. Ikke så med utvalgets ulike forslag om å innføre ny bestemmelse om statens verdigrunnlag i Grunnloven § 2. Forslagene om å innføre en statens verdiparagraf i Grunnloven synes hittil å ha fått bemerkelsesverdig liten oppslutning, kanskje av gode grunner?

De to utvalgsmedlemmer som vil videreføre statskirkeordningen, foreslår naturlig nok ikke at Grunnloven § 2 tilføyes noen ny verdibestemmelse: De vil jo beholde statens offentlige religion! Men de øvrige medlemmer, på ett medlem nær, går inn for å innføre en ny bestemmelse om statens verdigrunnlag i den grunnlovsparagraf som siden 1814 har fastslått at Norge holder seg med en statsreligion – og som de nå foreslår opphevet.

Dette kapitlet presenterer først Gjønnnesutvalgets ulike forslag om verdiparagraf i Grunnloven, gir så noen stikkord om kompleksiteten og mangfoldet som preger dagens norske samfunn, konstaterer med undring at utvalget ikke synes å sondre «samfunn» fra «stat» og «verdiforankring» fra «verdigrunnlag», drøfter dernest menneskerettslige føringer som bør leg-

ges på bestemmelser om statens verdigrunnlag i Grunnloven, og avrunder med et lekmannssukk om den tvilsomme kristne gehalt av å innføre «kristne» verdibestemmelser i nasjonens felles Grunnlov.

Forslagene til grunnlovsbestemmelse om statens verdigrunnlag

Det inngikk i Gjønnnesutvalgets mandat «å foreslå løsninger som sikrer ... at samfunnets verdiforankring ikke svekkes» (10).¹ Denne delen av oppgaven løser utvalget ved å framsette ulike forslag til ny «verdiparagraf» som skal fastsette et «statens verdigrunnlag» for slik å motvirke at en nyordning «av forholdet mellom kirke og stat skulle innebære at samfunnets verdigrunnlag svekkes» (166).

Utvalgets ulike forslag til ny verdiparagraf i Grunnloven kan presenteres slik: Av utvalgets i alt 20 medlemmer går 17 (mer eller mindre ubetinget) inn for å formulere en ny bestemmelse om statens verdigrunnlag i Grl. § 2 annet ledd, til erstatning av bestemmelsen «Den evangelisk-lutherske Religion forbliver Statens offentlige Religion». – Tre medlemmer vil ikke foreslå noen ny «verdiparagraf», to fordi de vil beholde statskirkeordningen, og ett (Inge Lønning) fordi han vil begrense grunnlovsforandringen «til det som følger av overgangen fra statsreligion til lovforankret folkekirke» (181). Dermed finner vi fire ulike utvalgsforslag til ny verdibestemmelse, oppstilt som alternativene A til D nedenfor:²

¹ NOU 2006: 2 Staten og Den norske kirke, side 10. – Tall i parentes i teksten her og i det følgende viser til sider i Gjønnnesutvalgets utredning (NOU 2006: 2)

² NOU 2006:2, kapittel 10 og kapittel 11.

- A Et flertall på 10 blant de 14 som går inn for modellen «lovforankret folkekirke», foreslår følgende formulering av Grl. § 2: «*Alle Indvaanere av Riget have fri Religionsøvelse. Den kristne og humanistiske Arv forbliver Statens Værdigrundlag*» (164; 181).
- B Et mindretall på tre blant de ovennevnte 14 medlemmer mener at dersom Grl. § 2 skal omgjøres til en «verdiparagraf», så bør den heller gi «uttrykk for de grunnleggende politiske idealer som statsformen bygger på (*demos*), snarere enn en henvisning til nedarvede samfunnsverdier (*etnos*). Tre sentrale elementer er her *demokrati, rettsstat og menneskerettigheter*. Herunder kan det for eksempel fastslås at all makt utgår av folket og må utøves i henhold til lov og under respekt for menneskets iboende verdighet og rettigheter» (164; uthevet av L) – Likeledes mener to medlemmer blant de fire som går inn for modellen «selvstendig folkekirke», at en eventuell verdiparagraf «bør vise til de politiske prinsipper som statsskikken bygger på» (167). De til sammen fem medlemmer som støtter alternativ B, er dessuten enige om å anbefale at Stortinget «i forbindelse med en eventuell reform av statskirkeordningen benytter anledningen til å få nedfelt Norges statsform i en ny bestemmelse i Grl. § 2, på en konsis, verdig og dekkende måte» [samtidig som de] forutsetter at bestemmelsen om dagens § 2 første ledd om religionsfriheten flyttes til en ny § 110d, der dette prinsippet grunnlovsteknisk hører mer naturlig hjemme ...» (164).
- C Det ene av de gjenværende to tilhengerne av modellen «selvstendig folkekirke» framsetter et utpreget folkerettslig orientert forslag: *Staten og dens Myndigheder skal sikre Menneskenes grundlæggende Rettigheder og Friheder efter*

- indgaaede Traktater, og bidrage til at udvikle og fremme disse høie Principer* (167).
- D Den andre tilhengeren av «selvstendig folkekirke» foreslår: *Denne Grundlov skal sikre Demokrati, Rettsstat og Menneskenes iboende og ukrænkelige Rettigheder. Alle Indvaanere af Riget have fri Religionsøvelse. Den kristne og humanistiske Arv forbliver Statens Værdigrundlag* (167).

Dermed står i alt 10 utvalgsmedlemmer bak formuleringen «Den kristne og humanistiske Arv forbliver Statens Værdigrundlag» (A.); dette forslaget til ny «verdiparagraf» vil få mest omtale nedenfor. Fem medlemmer vil grunnlovfeste de politiske prinsipper som Norges statsform bygger på (B), seks hvis vi regner med det folkerettslig orienterte forslag C. Og ett medlem sier ja-takk-begge-deler: går inn for en «verdiparagraf» som har med både de politiske prinsippene om demokrati, rettsstat og menneskerettigheter og «Den kristne og humanistiske Arv» (D).

Dagens norske samfunn: kompleks og mangfoldig

For bedre å belyse hvordan Gjønnestutvalget håndterer utfordringen om å sikre «samfunnets verdiforankring», vil jeg kort antyde litt om vårt moderne storsamfunns sosiale kompleksitet og normative pluralitet. Det er selvsagt at Norge er blitt et differensiert, multikulturelt og livssynsmangfoldig samfunn; lesere som vil nøye seg med diss tre stikkord, kan hoppe over resten av avsnittet og gå rett til drøftingen av menneskerettslige føringer på en eventuell konstitusjonell verdiparagraf.

Vårt moderne norske samfunn er komplekst bl.a. på den måten at hvert voksent samfunnsmedlem har funksjonelt spesialiserte roller i innbyrdes separate og relativt selvstendige samkvemsordninger: i rettsordningen, i markedøkonomien, i det politiske systemet, i utdanningsvesenet, i statsforvaltningen, i vitenskaps- og forskningssystemet, i familien, i kunstens verden, i media osv. Grovt regnet er hver av oss *profesjonelle* bare i ett eller høyden to av disse storsamfunnets «funksjonelle subsystemer» – man er lærer *eller* murer *eller* journalist *eller* kjøpmann *eller* prest osv. Samtidig behersker hver av oss en lang rekke *fotfolk-roller*: stort sett klarer vi å forene våre mange roller som *både* kunder og velgere og studenter og rettssubjekter og menige og lekfolk og publikummere osv., dels på omgang og dels i individuelt utformede, mer eller mindre spenningsfylte rollekombinasjoner.

Ingen av de «funksjonelle subsystemene» utgjør selve sentret i vårt moderne storsamfunn: verken politikken, statsforvaltningen, markedet, retten, familien, Forsvaret, kunsten eller religionen osv. er midtpunktet som alt samfunnsliv kretser rundt.

I dagens Norge må vi regne tros- og livssynsfeltet som et eget, relativt selvstendig samkvemsområde, ett sammenhengende saksfelt. Gjønnesusvalget snakker med rette om norske tros- og livssynssamfunn, under ett. Disse spenner fra trossamfunn som Den norske kirke, Det Mosaiske Trossamfund og Bahai-samfunnet i Norge, over paraplyorganisasjoner som Islamsk Råd Norge og Norges Frikirkeråd, til livssynssamfunn som Human-Etisk Forbund og Holistisk forbund. De nevnte og andre tilsvarende organisasjoner har siden 1996 utviklet et solidarisk samarbeid i *Samarbeidsrådet for tros- og livs-*

synssamfunn.³ Den norske kirke samler altså ikke (eventuelt: ikke lenger) alle storsamfunnets medlemmer, utgjør ikke lenger religionen for hele den norske befolkning, kan ikke, iallfall i denne forstand, være «folkekirke». Mangfoldet av de divergerende tros- og livssynstradisjoner som folk i det norske samfunn tilhører, er for lengst allment anerkjent som fullt ut legitimt. I vår offentlige kultur, i norsk rett og norsk politikk, er Norge blitt et *livssynspluralistisk* samfunn. Og vi har en stat som siden 1969/1981 har fulgt dette opp bl.a. gjennom *lov om trdomssamfunn og ymist anna*.

Men ikke bare det: tydeligst i Den norske kirke, men og i andre norske trossamfunn, spenner medlemmenes *grad av engasjement og aktivitetsnivå* for eget trossamfunns sak meget vidt, med hovedtyngden av medlemmer i den passive enden av spektret og lavt aktivitetsnivå. Dermed er intet sagt om betydningen av eget kirkemedlemskap for folks identitet. Å være døpt som barn, kanskje konfirmert og kanskje kirkelig gift, å kunne forvente en kirkelig begravelse: dette er forskjeller som teller for mange mennesker.

Og endelig kan vi ikke regne med at folk flest i dagens og morgendagens norske samfunn har en avklart og stabil identitet med hensyn til egen religion eller eget livssyn. Folk i Norge er, hva egen tro eller eget livssyn angår, ikke sjelden ambivalente, kreolske, ustadige, eklektiske, likegyldige eller usikre. Kanskje tror mindre enn 30 % av Den norske kirkes medlemmer på Gud.

³ Se Samarbeidsrådets hjemmeside www.trooglivssyn.no

Om «samfunn» og «stat», «verdiforankring» og «verdigrunnlag»

Gjønnesutvalget håndterer mandatpunktet om å sikre *samfunnets verdiforankring* ved å foreslå innført i Norges Grunnlov en prominent plassert verdiparagraf som skal forsikre om *statens verdigrunnlag*. Utvalget synes ikke å se noe prinsipielt problem i å hoppe fra et spørsmål om det norske *samfunns* «verdiforankring» til et svar om den norske *stats* «verdigrunnlag». Det er kanskje tradisjon i Norge å ikke sonde mellom samfunn og stat. Utvalget synes i alle fall ikke å merke det sprang man her foretar. Men klargjørende er en slik kategori-forvirring ikke. Utvalget kunne også med fordel ha fortalt hvordan det oppfatter forholdet mellom «verdiforankring» og «verdigrunnlag». I andre sammenhenger kan «verdiforankring» vise til verdiers legitimeringskilde eller deres historiske opphav, mens «verdigrunnlag» kan vise til prinsipper og idealer som skal praktiseres, håndheves, etterstrebes.

På bakgrunn av ovenstående stikkord finner jeg det mildt sagt påfallende at et utvalgsflertall vil grunnlovfeste at «[d]en kristne og humanistiske Arv forbliver Statens Værdigrunnlag», altså et partikulært verdigrunnlag, eller en partikulær verdiforankring, for staten. Mindretallsforslaget om å grunnlovfeste grunntrekk ved Norges statsform: demokrati, rettsstat og menneskerettigheter, har i alle fall det fortrinn å knesette universelle politiske idealer og prinsipper. Men kanskje en reform eller avvikling av statskirkeordningen ikke krever noen ny verdiparagraf i Grunnloven i det hele tatt, slik Inge Lønning synes å mene?

Menneskerettslige føringer for en grunnlovsbestemmelse om statens verdigrunnlag

Jeg tar det for gitt at Norge skal respektere internasjonalt godkjente menneskerettigheter. Folkerettslig forpliktende menneskerettighetstraktater setter opplagt visse føringer for hva som i Norges Grunnlov *med rette* kan fastsettes som statens verdigrunnlag. La meg nevne noen overtydelige eksempler: Man kan ikke – ikke uten å komme i åpenbar konflikt med fundamentale menneskerettigheter – gjøre det til den norske stats verdigrunnlag å «fremme den hvite rases overlegenhet» eller å «styrke mannens overordning over kvinnen i skaperverket». Men nøyaktig hvorledes setter menneskerettighetene føringer for eventuelt å innføre nye bestemmelser i Grunnloven om statens verdigrunnlag? Jeg drøfter først spørsmålet med utgangspunktet i menneskerettighetenes eget verdigrunnlag: doktrinen om menneskets iboende verdighet, og dernest med utgangspunkt i menneskerettigheten til tros- og livssynsfrihet.

En *første* tilnærming er altså å begynne med det som «offisielt» og uomtvistelig er verdiforankringen eller legitimeringsgrunnlaget for moderne menneskerettigheter: prinsippet om *alle menneskers iboende og like verdighet*. Innledningen til FN-pakten av 1945, Verdenserklæringen av 1948 og tallrike senere internasjonale menneskerettstraktater knesetter «alle menneskers iboende og like verdighet» som verdiforankring eller legitimeringsbasis for menneskerettighetene.⁴

⁴ Det fins en omfattende faglitteratur om den universalistiske menneskeverdsdoktrinen historiske opphav hos antikkens stoikere. Den beste enkeltartikkel er kanskje Hubert Cancik: «'Dignity of Man' and 'Persona' in Stoic Anthropology: Some Remarks on Cicero, *De Officiis* I, 105–107», i David Kretzmer

Etter 1945 ble dette med små variasjoner inkorporert i flere staters konstitusjoner, først i Fristaten Bayerns grunnlov av 1946 og dernest i Den tyske forbundsrepublikkens Grundgesetz av 1949, hvis berømte artikkel 1, § 1 lyder: «Die Würde des Menschen ist unantastbar. Sie zu achten und zu schützen ist Verpflichtung aller staatlichen Gewalt.» («Menneskets verdighet er ukrenkelig. Å respektere og beskytte denne er all statlig myndighets plikt.») Dette menneskerettslige verdigrunnlaget har vist seg å være eminent støtteverdig og velegnet for demokratiske og pluralistiske rettsstater, nettopp fordi det er *universelt*, eller er *inklusivt*, i to forskjellige, men like viktige betydninger:

Menneskeverdet er for det første universelt med hensyn til *hvem begrepet om menneskeverd omfatter*. Menneskets iboende verdighet er en universell verdi i den betydning at det omfatter *alle mennesker*, at *ikke noe menneske er ekskludert*. Derfor stiller en menneskerettsstat ikke noe menneske som befinner seg under dens jurisdiksjon, utenfor menneskerettsvernet. Dette er ukontroversielt.

Det springende punkt er *den andre betydningen* av universalitet, som angår hvem som ut fra sin egen tradisjon, sin egen tro, sitt eget livssyn *kan gjenkjenne seg* i prinsippet om *alle menneskers like verdighet*: La oss kalle dette menneskeverdets universalitet med hensyn til *hvordan det kan begrunnes*

and Eckhart Klein, red., *The Concept of Human Dignity in Human Rights Discourse*, The Hague: Kluwer Law, 2002:19–39. Om den historiske sene aksept av universelt menneskeverd i de kristne hovedkirkenes doktriner etter reformasjonen se for eksempel Lindholm, Durham, Tahzib-Lie, red., *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2004:30–35.

og *vinne utvunget tilslutning ut fra ellers ulike og konkurrerende religioner og livssyn*. Prinsippet om ethvert menneskes iboende og like verdighet kan i vårt moderne, komplekse og mangfoldige samfunn trolig finne velbegrunnet støtte og stabil oppslutning hos representanter for de aller fleste religiøse og livssynsmessige tradisjoner. Her dreier det seg om diskurser som stadig pågår i og mellom ulike tradisjoner, diskurser om å vinne troverdig grunnlag i egne normative tradisjoner om alles menneskers likeverd. De som stiller seg utenfor denne diskursen: ta rasister eller ekstremister av ymse slag, stiller seg *selv* utenfor demokratiske rettssamfunns universalistiske solidaritetsbånd. Men også de som subjektivt stiller seg selv utenfor, omfattes likevel – *objektivt* – av det menneskerettslige likeverdsbegrepets universelle omfang.

For framtidens norske samfunn, som irreversibelt vil være mangfoldig når det gjelder samfunnsmedlemmenes tro og livssyn, er et avgjørende punkt hvorvidt folk fra alle kulturer og livssynstradisjoner som er representert i storsamfunnet, kan gjenkjenne seg selv i, eller kan identifisere seg med, statens offisielle verdigrunnlag. Det menneskerettslige likeverdsbegrepet har i så måte vist seg å være eminent støtteverdig.

Så til det *andre* menneskerettslige utgangspunktet som setter føringer for statens verdigrunnlag: *de spesielle normene for tros- og livssynsfrihet*. Disse menneskerettsnormene er ufarvikelige ifølge FN-konvensjonen SP/ICCPR,⁵ som etter menneskerettsloven av 1999 er inkorporert i norsk rett med forrang foran annen lovgiving. De garanterer medlemmene av

⁵ International Covenant on Civil and Political Rights 1966/1976. Bestemmelsen om at tros- og livssynsfrihetsnormene i SP art 18 er ufarvikelige, framgår av SP art. 4.2 med referanse til art. 18.

enhver religiøs eller livssynsmessig tradisjon frihet til å manifestere sin tro eller sitt livssyn privat eller offentlig, individuelt eller i fellesskap med andre – innenfor romslig opptrukne, men rimelig klare grenser. Staten påtar seg, som underliggende forpliktelse, å *respekt*ere hver og en av de innbyrdes mer eller mindre konkurrerende religiøse eller ikke-religiøse livssyn i samfunnet, *uten å diskriminere mellom dem*. Derfor er det noe selvmotsigende med en menneskerettsstat som privilegerer, og tilmed identifiserer seg med, et bestemt livssyn, det være seg «kjempende ateisme» eller «evangelisk-luthersk kristendom». For ut fra tros- og livssynsfriheten skal staten *respekt*ere alle religioner og livssyn, og den bør *ikke identifisere seg med partikulære livssynsretninger*.⁶

Flertallsforslaget om en ny grunnlovsbestemmelse som vil gjøre «den kristne og humanistiske Arv» til den norske stats framtidige verdigrunnlag, er problematisk ut fra *begge* de menneskerettslige betraktninger jeg har valgt. Det tilfredsstiller *for det første* ikke kravet om at det politiske fellesskapets verdigrunnlag må kunne være omforent, kunne finnes støtteverdig på tvers av konkurrerende normative tradisjoner, kunne begrunnes og vinne fri tilslutning ut fra *ellers* sprikende tros- og livssynstilhørigheter. Og det imøtekommer *for det andre* ikke kravet om at staten plikter å vise samme respekt for ethvert livssyn og derfor selv ikke bør identifisere seg med noe særskilt livssyn. Ekstra problematisk blir dette naturligvis om noe slikt nyinnføres i dagens komplekse og mangfoldige norske samfunn.

⁶ Se den forbilledlig klare argumentasjonen i Heiner Bielefeldt: *Muslime in säkularen Rechtsstaat. Integrationschancen durch Religionsfreiheit*, Bielfeldt: transcript Verlag, 2003 (forfatteren er direktør for Det tyske menneskerettighetsinstitutt, Berlin).

Men viser nå egentlig uttrykket «den kristne og humanistiske Arv» til et *særskilt* livssyn? Vi kan jo undre oss om vi konsulterer den fortolkning av uttrykket «kristne og humanistiske verdier» Høyesterett leverer i dommen om KRL-faget av 22. august 2001 (hvis konklusjon senere ble underkjent av FNs menneskerettighetskomité). I denne dommen skriver en enstemmig Høyesterett følgende: «... uttrykket '*kristen og moralsk oppseding*' må forstås slik at *kristne og humanistiske verdier* skal ses i sammenheng. Den kristne og den humanistiske tradisjon framhever begge blant annet *sannhet, menneskeverd, nestekjærlighet, demokrati og menneskerettigheter*. Dette er felles verdier for nesten alle i Norge uansett religion og livssyn.» (uthevinger skyldes TL)

Det er mitt noe uærbødige syn at Høyesteretts KRL-dom her på vegne av den norske stat (og trolig av respekt for Stortinget som vår lovgivende statsmakt) tillater seg en durabelig New-speak-manøver som går George Orwell en høy gang. Jeg tror ikke Høyesteretts tolkningsmanøver kan få politisk gjennomslagskraft i dag. Den kan iallfall ikke skjule at ordene «den kristne og humanistiske Arv», dersom de skulle bli plassert i Grl. § 2, ville utgjøre en *umiskjennelig identitetspolitisk markering* på vegne ikke av *alle*, men på vegne av *noen* norske – så å si på vegne av en forestilt «kompakt norsk majoritet».

Derimot representerer termene «*sannhet, menneskeverd, nestekjærlighet, demokrati og menneskerettigheter*» utvilsomt universelle verdier som for så vidt kunne begrunnes og støttes på bredt grunnlag, ut fra ulike tradisjoner, religioner og livssyn i dagens norske samfunn. Tilsvarende ser jeg ikke menneskerettslige innsigelser mot et ordvalg i en eventuell verdiparagraf som uttrykker de politiske idealer vår statsform bygger på (*demos*-orientert), til forskjell fra å henvise til fore-

stillingen om våre nedarvede samfunnsverdier (*ethos*-orientert). Jeg er enig i at tre sentrale elementer som for så vidt kunne framheves, er *demokrati*, *rettsstat* og *menneskerettigheter* – foruten respekt for og vern om *menneskeverdet*.

Det blir min konklusjon at vi i Norge, om vi skal ta ledetråd i menneskerettighetene, bør vite å betakke oss for å innføre en verdiparagraf i vår Grunnlov som innebærer at et hegemonisk befolkningsflertall fortrinnsplasserer seg selv i statsfellesskapets offisielle verdikatalog. De av oss som studerer religionenes ambivalens mellom det politisk konstruktive og det politisk destruktive, vil vel mene at hegemoniske gruppemarkeringer i dag inngår som vitalt drivstoff i atskillige opprivende konflikter i tros- og livssynsmangfoldige stater. Det vil neppe hjelpe noe om vi i Norges Grunnlov uttynner «den evangelisk-lutherske Religion» til «den kristne og humanistiske Arv».

Et avsluttende luthersk lekmannssukk

Som lekmann i Den norske kirke og medlem av dens Menneskerettighetsutvalg vil jeg til slutt tillate meg å si: Det er neppe særlig kristelig å bruke kristendommens flertallsposisjon i Norge til å markere en privilegert stilling i vårt framtidige religiøst og livssynsmessig mangfoldige norske statsfellesskap. Tvert om. Meg bekjent finnes ingen god teologisk begrunnelse for en slik framferd.

Utgangspunktet for den moderne statskirkeordningen vi i Norge til nå har opprettholdt, ble for snart 500 år siden – i en ekstrem historisk nødsituasjon – påtvunget de evangelisk-lutherske reformasjonskirkene, som såkalt «Landesherrliches Kirchenregiment». Ordningen med statsmaktskontroll

over kirken og luthersk religiøst monopol (etter hvert «bare» hegemoni) i statsmakten ble siden hen behendig utnyttet i det «lutherske» Nord-Europa, først av konge- og fyrstemakt, og dernest av andre politiske krefter og partier. Identitetspolitiske motiver i dagens Norge bør i dag ikke forlede oss som her til lands tilhører denne religiøse og livssynsmessige flertallskonstellasjon, til å gå inn for – eller til å gå med på – å bruke vår majoritetsmakt til å markere vårt hegemoni i Norges Grunnlov.

For kan det egentlig være begrunnet tvil om at en slik bruk av vårt lutherske hegemoni i dagens norske samfunn ville være en nokså ukristelig politikk?